

Türkiye’de İbadet Yeri Kurma Hakkı

Kayıp Bir Hak mı?

HAZIRLAYAN:
PROTESTAN KİLİSELER DERNEĞİ

“Türkiye’de İbadet Yeri Kurma Hakkı – Kayıp Bir Hak mı?” başlıklı rapor, Mine Yıldırım tarafından hazırlanmıştır. Mine Yıldırım, Norveç Helsinki Komitesi İnanç Özgürlüğü Girişimi proje yönetisidir. İnanç özgürlüğü alanında çeşitli çalışmaları ve ulusal ve uluslararası mecralarda yazıları bulunan Yıldırım, Finlandiya’da AAbö Akademi İnsan Hakları Enstitüsü’nde doktora çalışmasına devam etmektedir.

Avrupa Birliği’nin **Demokrasi ve İnsan Hakları Avrupa Aracı (DİHAA)** tarafından mali olarak desteklenmektedir. Kitapçığıdaki görüşler herhangi bir şekilde Avrupa Birliği’nin görüşlerini yansıtmamaktadır.

Protestan Kiliseler Derneği, 1989’da kilise önderlerinin 'Temsilciler Kurulu' (TeK) olarak bir araya gelmesi ile başlayıp 'Türkiye Protestan Kiliseler Birliği'ne dönüşmesinin ardından 23.01.2009 tarihinde dernekleşmesi ile oluşmuştur.

PROTESTAN KİLİSELER DERNEĞİ
İletişim adresi: 857. Sokak, No: 3/706 Konak - İZMİR
www.protestankiliseler.org
tekilet@gmail.com
Tel-fax: 0232 445 69 92

Baskı: Anadolu Ofset – Tel: (0212) 567 89 92 - 93
Davutpaşa Cad. Emintaş Kazım Dinçol San. Sit.
No: 81/87 Topkapı, İstanbul

Aralık 2014

İÇİNDEKİLER

1. **Yönetici Özeti / 5**
2. **Giriş / 6**
3. **Hukuki Çerçeve / 7**
 - 3.1. Uluslararası Hukuk / 7
 - 3.2. Ulusal Hukuk ve Uygulama / 11
 - 3.2.1. İbadet Yeri Statüsünün Sağladığı Ayrıcalıklar / 14
 - 3.2.2. Şehir Planlarında İbadet Yerleri / 15
 - 3.2.3. İbadet Yerlerine İlişkin Yönetmelikler / 16
 - 3.2.4. Kamu Görevlisinin İzni / 17
4. **Örnek Vak'alar / 20**
 - Kurtuluş Kilisesi'nin Öyküsü: "Cemaatinize Uygun bir Yer Tespit Edilemedi" / 20
 - Çankaya Cemevi Yaptırma Derneği'nin Hukuk Mücadelesi / 22
 - Meryem Ana Süryani Kilisesi Vakfı'nın Kilise Talebi / 24
5. **İbadet Yeri Kurma Hakkı ile Tüzel Kişilik ve Mülkiyet Hakkının Kesişimi / 26**
6. **AİHM Süreci / 29**
7. **Devlet Kurumlarının Gözetimindeki İbadet Yerleri / 31**
8. **Sonuç / 37**
9. **Tavsiyeler / 39**

1. Yönetici Özeti

Türkiye'nin Avrupa Birliği üyesi olmak üzere 2004 yılında aday ülke olarak tanınmasını izleyen süreçte başlayan reform süreci, inanç özgürlüğü hakkının korunmasını iyileştirecek bazı önemli adımları da içermekteydi.

Reform sürecinin bir parçası olarak 2004 yılında değiştirilen İmar Kanunu ile o güne kadar Kanun'da yer alan 'cami' ibaresi yerine 'ibadet yeri' ibaresi getirildi. Bu şekilde cami olmayan ibadet yerlerinin ibadet yeri statüsü kazanarak açılabilmesi mümkün hale geldi. Bu değişiklik azınlık inanç gruplarının cemevi, kilise, sinagog ve Yehova'nın Şahitleri'nin ibadet salonları gibi ibadet yerlerine resmi olarak ibadet yeri statüsü alabilmelerini mümkün hale getirdiği için olumlu karşılandı.

Mevzuattaki bu olumlu değişikliğe ve aradan on yıl geçmesine karşın, bir elin parmaklarını geçmeyecek sayıda kilise ve sinagog ibadet yeri statüsü kazanırken, hiçbir cemevi ve Yehova'nın Şahitleri'ne ait ibadet salonu ibadet yeri statüsü kazanamadı. Belediyelerin kent imar planlarında hala sadece camiler için yer ayırıyor olması, farklı ibadet yerlerinin başvurularını olumlu bir şekilde değerlendirmemesi, kamu görevlilerinin farklı ibadet yerlerinin yasal statü kazanmasını hala olumsuz bir şekilde gördüklerine işaret etmektedir. Bazı belediyeler tarafından olumlu kararlar alınmasına karşın, ilgili valiliklerce reddedilen cemevi başvuruları ise cemevlerinin kategorik olarak ayrı bir ibadet yeri olarak kabul edilmemesinden kaynaklanmaktadır.

Mevzuattaki önemli reforma karşın, kolaylaştırıcı ve ayrımcılık içermeyen bir uygulama görülmemesi nedeniyle yapılan reform etkisiz kalmıştır. Türkiye'de herkes için inanç özgürlüğünün güvence altına alınması ve ibadet yeri kurma ve yaşatma hakkının etkili bir şekilde korunması için ibadet yerlerine ilişkin reformun tamamlanması gerekmektedir. Belediyeler ve mülki idare amirleri bu süreçte kilit öneme sahip aktörler olarak öne çıkmaktadır. Kuşkusuz, yerel kamu görevlilerinin, belediye, mülki idare, yargı ve kolluk görevlileri de dahil olmak üzere, kolaylaştırıcı ve ayrımcılıktan uzak uygulamayı güvence altına almalarını sağlama yükümlülüğü merkezi yönetime aittir.

2. Giriş

Düşünce, din, vicdan veya inanç özgürlüğü hakkı, insan hakları koruma sistemlerinin ayrılmaz bir parçasıdır. İnanç özgürlüğü hakkı, bireylerin tek başlarına veya diğer bireylerle birlikte inançlarını ibadet yoluyla açıklama veya dışavurma haklarını içerir. İbadet yeri kurma hakkı da ibadet etme hakkı kapsamı içinde görülmüştür. İbadet yeri kurma hakkı, insan hakları sözleşmelerinin inanç özgürlüğü hükümleri altında güvence altına alınmıştır.

Bu raporun amacı, Türkiye’de ibadet yeri kurma ve yaşatma özgürlüğü hakkının korunmasına ve bu korumaya ilişkin mevzuat ve uygulamadaki eksikliklerle ilgili bir değerlendirme sunmaktır.

İlk olarak, ibadet yeri kurma hakkına ilişkin, Birleşmiş Milletler ve Avrupa Konseyi insan hakları koruma sistemleri bağlamında varolan uluslararası hukuk standartlarına yer verilecektir. Ulusal mevzuat ve uygulamadaki sorunlar, özellikle, belediyeler ve mülki idare amirlerinin karar alma süreçlerindeki keyfiyetle sonuçlanabilen şeffaflık ve öngörülebilirlik eksikliği ve ibadet yeri statüsünün sağladığı ekonomik ayrıcalıklar irdelenmektedir. Farklı inanç gruplarının deneyimleri üzerinden ayrımcılığın işleyiş süreci aktarılmaktadır. Türkiye’de hiçbir inanç grubunun inanç grubu olarak tüzel kişi statüsü bulunmamaktadır. Raporda tüzel kişi statüsüne sahip olmanın ibadet yeri kurma ve yaşatma hakkına etkisi de ele alınmaktadır. Türkiye’deki mevzuat ve uygulamadaki eksikliklerin, özellikle cemevlerine ilişkin bir dava bağlamında AIHM tarafından değerlendirilmesine altıncı bölümde yer verilmiştir. Yedinci bölümde, Cumhuriyet tarihi boyunca inanç gruplarının ellerinden alınan ibadet yerlerine ilişkin değerlendirmeler ele alınmıştır. Son bölümde ise ibadet yeri hakkına ilişkin sorunların çözümü için atılması beklenen somut adım önerileri sıralanmaktadır.

3. Hukuki Çerçeve

3.1. Uluslararası Hukuk

İbadet yeri kurma hakkı, uluslararası insan hakları hukuku kapsamında korunan temel haklardan biri olan düşünce, din veya inanç özgürlüğü hakkının temel unsurlarından biridir.

Düşünce, din veya inanç özgürlüğü hakkı birçok uluslararası ve bölgesel sözleşme ve bağlayıcı olmayan belge tarafından korunmaktadır. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (İHEB),¹ Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi (MSHUS)² ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS)³ bu hakkı korumaktadır. Ek olarak, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Örgütü çerçevesinde Türkiye de dahil olmak üzere birçok devletin din veya inanç özgürlüğü alanında siyasal yükümlülükleri bulunmaktadır.⁴

AİHS'nin 9. Maddesi'ne göre:

Herkes düşünce , vicdan ve din özgürlüğüne sahiptir . Bu hak , din veya inanç değiştirme özgürlüğü ile tek başına veya topluca , açıkça veya özel tarzda ibadet, öğretim, uygulama ve ayin yapmak suretiyle dinini veya inancını açıklama özgürlüğünü de içerir.

Din veya inancını açıklama özgürlüğü ancak kamu güvenliğinin, kamu düzeninin, genel sağlığın veya ahlakın ya da başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için demokratik bir toplumda zorunlu tedbirlerle ve yasayla sınırlanabilir.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), ibadet yerlerine ilişkin birkaç davada ibadet yerleri için imar izni verilmemesinin dini açıklama hakkına

¹ Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 10.12.1948 tarihinde kabul edilmiştir.

² BM Genel Kurul Kararı ile 16.12.1966'da kabul edilmiştir, U.N. Doc. A/6316 (1966), 999 U.N.T.S. 171, 23.03.1976'da yürürlüğe girmiştir. Türkiye 23.09.2003'te onaylamıştır.

³ Avrupa Konseyi, 11. ve 14. Protokollerle değiştirildiği şekliyle, 4.11.1950'de kabul edilmiş 3.09.1953'te yürürlüğe girmiştir. Türkiye tarafından 18.05.1954'te onaylanmıştır.

⁴ Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, "OSCE Commitments on Freedom of Religion or Belief", 2000.

müdahale olduğuna karar vermiştir.⁵ Uluslararası hukuka aykırı olmaması için bu tür müdahalelerin yasalarla belirlenmiş olması, ilgili uluslararası hukuk hükümlerinde sıralanan meşru amaçlarından birine sahip olması ve demokratik toplumda gerekli olması şarttır.⁶

Öte yandan, Strasburg kurumlarının devletlerin ilgili müdahalelerinin gerekçelerini kolayca kabul ettiği söylenebilir. *ISKCON ve Diğer 8 – Birleşik Krallık, Johannische Kirche ve Peters – Almanya ve Vergos – Yunanistan* davalarında müdahaleler, başvuruçuların din veya inançlarını dışavurma hakları ölçülülük ilkesi açısından değerlendirilmemiştir.⁷ İmar planı yönetmeliklerinin yasalarla öngörülmüş olduğu ve meşru politika amaçları taşıdığı değerlendirilmesi yapılırken, söz konusu yönetmeliklerin ilgili dini gruplar açısından uygunluğu değerlendirilmediği yer almamıştır.⁸

Avrupa İnsan Hakları Komisyonu, *ISKCON ve Diğer 8 – Birleşik Krallık* davasında başvuruçuya getirilen kısıtlamaların başkalarının –çevrede ikamet edenlerin– hak ve özgürlüklerini korumak için gerekli olduğunu ve işlemlerde din özgürlüğüne yeterli ağırlık verilmesi koşuluyla, 9. Madde'nin imar yönetmeliklerini bypas etmek için kullanılmayacağını belirtmiştir.⁹ Bu nedenle, Birleşik Krallık'ın başkalarının hak ve özgürlüklerini koruma amaçlı tedbirlerin gerekliliğini kanıtlaması gerekli görülmemiştir. Aynı şekilde, tedbirlerin ulaşılmaya çalışılan meşru amaçlarla ölçülü olup olmadığının kanıtlanması da gerekli görülmemiştir.

⁵ *ISKCON and 8 Others – Birleşik Krallık*, 08 Mart 1994, Avrupa İnsan Hakları Komisyonu, No. 20490/92; AİHM, *Manoussakis and Others- Yunanistan*, 26 Eylül 1996, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, No. 18748/91.

⁶ Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi 9. Madde ve BM Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Antlaşması 18. Madde.

⁷ *Johannische Kirche ve Peters - Almanya*, (Kabul edilebilirlik kararı), 10 Temmuz 2001, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, No. 41754/98; *Vergos - Yunanistan*, 24 Haziran 2004, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, No. 65501/01, para. 32; *ISKCON ve Diğer 8 - Birleşik Krallık* (Kabul edilebilirlik kararı), 8 Mart 1994, Avrupa İnsan Hakları Komisyonu, No. 20490/92. Bu davalarla ilgili daha geniş bir değerlendirme için bakınız Stephanie E. Berry, 'A Tale of Two Instruments', 30/1 Netherlands Quarterly of Human (2012), s. 23.

⁸ *ISKCON and 8 Others - United Kingdom* (ISKCON ve Diğer 8 - Birleşik Krallık).

⁹ A.g.k.

Vergos - Yunanistan davasında, AİHM, başvuruçunun şehrinde 'gerçek bir Ortodoks Hristiyan' ibadet yeri için duyulan 'sosyal ihtiyacı' ortaya koyan kanıtın yeterliliğini sorgulamış,¹⁰ böylece kamu görevlilerinin inanç gruplarından, kurmak istedikleri ibadet yerine ihtiyaç olduğunu göstermek amacıyla kanıt talep etmesinin yolunu açmıştır.

AİHM'de başvuruçuların olumlu sonuç alamamasının bir nedeni, devlete ibadet yerlerine ilişkin düzenlemelerle ilgili "geniş bir takdir alanı" verilmesi ve söz konusu kısıtlamaların ulaşılmak istenen meşru amaca göre ölçülülük ilkesine uygun olup olmadığına yeterli ağırlık verilmemesidir.

Ek olarak, imar plan yönetmeliklerinin koşullarının, din veya inanç gruplarının ibadet yerlerine ilişkin doktrin ve geleneklerinden kaynaklanan koşulların yerine getirilmesine imkan verecek esnekliğe sahip olup olmadığı da değerlendirme içinde yer almamaktadır. Belirli bir ibadet yeri için gerçekten ihtiyaç olup olmadığının sorgulanması Strasburg kurumlarının devletin bu alandaki takdirine ağırlık verdiğini gösteriyor. Bunun yerine, devletin inananların ibadet etmesine olanak verecek koşulları yerine getirmesini öngören pozitif yükümlülüğüne veya bu konuda kolaylaştırıcı olma rolüne ağırlık verilse, devletlerin uyguladıkları kısıtlayıcı tedbirlerin gerekliliğini kanıtlama yükümlülüklerinin olması gerekli hale gelir. Benzer şekilde, ibadet yeri kurma hakkı din veya inanç topluluklarının "iç meselesi" olarak görülecek olsa, devletlerin kısıtlayıcı tedbirleri haklı gösterme yükümlülüğü daha ağır olacaktır.

AİHM'nin gelecekte ele alacağı başvurularda, ibadet yerlerine ilişkin düzenlemelerde devletlere geniş bir takdir alanı vermek yerine, varsa, sistematik ayrımcılığı ortaya çıkarmak amacıyla devletlerden istatistiksel veriler talep etmesi yerinde bir adım olacaktır. Devletlerden, ibadet yeri kurma hakkı statüsü almak amacıyla yapılan başvuruların ve olumlu ve olumsuz sonuçların sayısını sunmaları istenebilir. Böylece yasa ve uygulamanın ayrımcı olmadığını ispat yükümlülüğü devlete geçer.

Birleşmiş Milletler, Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi (MSHS) 18. Maddesi'nde benzer bir hükme yer verir. MSHS'yi yorumlama yetkisine sahip

¹⁰ Vergos v. Greece, para. 40–41.

olan İnsan Hakları Komitesi, 18. Madde'nin kapsamına ilişkin olarak hazırladığı Genel Yorum'da ibadet yeri kurma hakkından söz eder:

Din veya inancın ibadet, ayin, uygulama ve öğretim aracılığıyla dışavurulması geniş bir dizi eylemi içerir. İbadet kavramı inancın doğrudan ifadesi olan rituel ve törensel eylemleri kapsadığı gibi bu eylemlerin bir parçası olan çeşitli uygulamaları kapsar ki buna ibadet yerinin yapımı... da dahildir.¹¹

Ek olarak, 1981 tarihli Din veya İnanca Dayalı Her Türlü Hoşgörüsüzlüğün ve Ayrımcılığın Kaldırılmasına ilişkin Bildirge'nin 6. Maddesi'nde düşünce, din veya inanç özgürlüğünün "bir din veya inanç ile bağlantılı olarak, ibadet etme veya toplanma ve bu amaç için gerekli yerleri kurma ve kullanma" özgürlüğünü de içerdiğini hükme bağlar.¹²

6/37 Sayılı İnsan Hakları Kurulu, devletleri aşağıdaki adımları atmaya çağırır:

g (e)... "Ulusal mevzuatlarına göre ve uluslararası insan hakları hukuku ve insani hukuk ile uyumlu olacak şekilde dini alanların, yerlerin, tapınakların ve sembollere tam anlamıyla saygı gösterilmesi ve korunması ve kirletilme veya yıkıma açık hale geldikleri durumda ek tedbirler alınması için azami önlemleri uygulamak."

g (g): ... "Her bireyin bir din veya inançla ilgili olarak ibadet etme veya toplanma ve bu amaçla yer kurma ve bunların bakımını yapma haklarını güvence altına almak [...]"

BM Din veya İnanç Özgürlüğü Özel Raportörü 1999 yılında Türkiye'ye yaptığı ziyaret sonrasında Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'ne ibadet yerlerine ilişkin olarak raporunda şu tavsiyelere yer vermiştir:

Hristiyan, Rum Ortodoks ve Ermeni azınlıklarla ilgili olarak... (d) Hükümet azınlıkların kendi ibadet yerlerini kurma ve yaşatma hakkını güvence altına almalı ve yeni toplulukların olduğu yerlerde bu tür tesisler inşa etmelerine izin vermelidir. Bu alanda oluşturulan her tür kısıtlama, örne-

¹¹ A.g.k., para. 4.

¹² Birleşmiş Milletler, Din veya İnanca Dayalı Her Türlü Hoşgörüsüzlüğün ve Ayrımcılığın Kaldırılmasına ilişkin Bildirge, A/RES/36/55 Sayılı Genel Kurul Kararı ile 25.11.1981 tarihinde kabul edilmiştir.

ğın, kent imar planlarına ilişkin yönetmelikler, uluslararası içtihatla uyumlu olmalıdır (bkz. İnsan Hakları Komitesi Genel Yorumu), buna göre uyumlu olmayan yönetmelikler iptal edilmeli veya değiştirilmelidir.¹³

3.2. *Ulusal Hukuk ve Uygulama*

Ulusal mevzuat içinde, açıkça ifade edilmese de, din veya inançla ilgili olarak ibadet etme ve toplanma serbestliğine ilişkin genel koruma, ibadet yeri kurma ve yaşatma hakkını da içerir ve Anayasa'nın 24. Maddesi kapsamındadır:

Herkes, vicdan, dini inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir.

14 üncü madde hükümlerine aykırı olmamak şartıyla ibadet, dini ayin ve törenler serbesttir.

Kimse, ibadete, dini ayin ve törenlere katılmaya, dini inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz; dini inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz ve suçlanamaz.

Din ve ahlak eğitim ve öğretimi Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlak öğretimi ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır. Bunun dışındaki din eğitim ve öğretimi ancak, kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanuni temsilcisinin talebine bağlıdır.

Kimse, Devletin sosyal, ekonomik, siyasi veya hukuki temel düzenini kısmen de olsa, din kurallarına dayandırma veya siyasi veya kişisel çıkar yahut nüfuz sağlama amacıyla her ne suretle olursa olsun, dini veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz.

Burada "ibadet etme" eylemi ve "dini ayin ve törenlere" katılma özgürlüğüne açık vurgu vardır. Kimsenin ibadete katılmaya zorlanamayacağı anayasal güvence altındadır. Öte yandan, ibadet etme eylemine ayrılmaz bir bağla bağlı eylemler, örneğin, ibadet yeri kurma ve yaşatma eylemleri her ne kadar 24. Madde kapsamında yorumlanması gerekse de Anayasa'da açık ifadesini bulmamaktadır. Bu nedenle, ibadet yeri kurma hakkı, genel

¹³ B.M. Din veya İnanç Özgürlüğü Özel Raportörü'nün 1999 yılında gerçekleştirdiği Türkiye ziyareti Raporu, U.N. Doc. A/55/280/Add.1, para. 160.

olarak inanç özgürlüğü hakkı kapsamı içinde korunsa da, kapsamı yasa, yönetmelik, içtihat ve kamu görevlilerinin kararlarıyla belirlenmektedir. Türkiye'nin uluslararası insan hakları hukuku ve Anayasası'ndan kaynaklanan yükümlülükleri Türkiye'de yaşayan herkes için geçerlidir, ancak ibadet yeri kurma ve yaşatma hakkıyla ilgili olarak, kısaca, Lozan Antlaşması'nın güvence altına aldığı azınlık haklarına yer vermekte yarar var.¹⁴ Lozan Antlaşması, Müslüman olmayan azınlıklar için özel bir azınlık koruma çerçevesi oluşturuyor. Türkiye'nin Antlaşma'nın 38-44 Maddelerini temel hukukunun bir parçası olarak tanıması gerekmektedir.¹⁵ Buna göre, Lozan hükümlerine aykırı yasa veya yönetmelik olamaz veya bunlar Lozan hükümlerinin üzerinde kabul edilemez. Bu açık yasağa karşın Lozan hükümlerine aykırı pek çok yasal ve idari işlem hayata geçirilmiştir.¹⁶ *Müslüman olmayan azınlıklar* teriminin içeriği Lozan Antlaşması'nda özellikle belirtilmemesine karşın, Türkiye Hükümeti azınlık statüsünü ve ilgili korumayı Ermeni Apostolik, Rum Ortodoks ve Musevi vatandaşlarla sınırlamıştır. Antlaşma'nın yürürlüğe girdiği dönemde Anadolu topraklarında var olan Hristiyan Süryani toplulukları, Türk Protestanlar, Latin Katolik topluluklar ve Bahailer Lozan Antlaşması kapsamında görülmemektedir.¹⁷ Lozan Antlaşması'nın 40. Maddesi hayır kurumları, dini sosyal kurumlar, okullar, öğretim ve eğitim kurumları kurmak, yönetmek ve denetlemek ve bunlarda kendi dillerini özgürce kullanmak ve serbest bir şekilde dini ibadetlerin gerçekleştirilmesi haklarını korumaktadır. Madde 42(2) ise dini kurumların kurulmasının kolaylaştırılmasını öngörür.

İbadet yerlerinin kurulmasına ve işletilmesine ilişkin hükümler çeşitli yasalarda bulunmaktadır. Bu bağlamda, 2003 yılında Avrupa Birliği Uyum Yasaları çerçevesinde İmar Kanunu'nda yapılan değişiklik tarihi öneme sahiptir. Bu değişiklikte birlikte camiden başka ibadet yeri kurmak olanaklı hale

¹⁴ Lozan Barış Antlaşması, 24 Temmuz 1923, <http://www.mfa.gov.tr/lausanne-peace-treaty.en.mfa> , son erişim 16 Aralık 2014.

¹⁵ A.g.k.

¹⁶ Dilek Kurban ve Kezban Hatemi, *Bir Yabancılaştırma Hikayesi: Türkiye'de Gayrimüslim Vakıf ve Taşınmaz Mülkiyet Sorunu*, (İstanbul: TESEV Publications, 2009).

¹⁷ Baskın Oran, *Türkiye'de Azınlıklar: Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İchtihat, Uygulama* [Minorities in Turkey: Concepts, Theory, Lausanne, Domestic Legislation, Caselaw, Practice] (İstanbul: İletişim, 2004), p. 70.

gelmiştir.¹⁸ İmar Kanunu'nda yapılan değişiklikle birlikte "cami" kelimesinin yerini "ibadet yeri" terimi almıştır.¹⁹ İbadet yeri terimi, nötr ve geniş bir kapsamı ima etse de, uygulamada sadece cami, mescid, kilise ve sinagogu (havra) kapsayacak şekilde dar bir biçimde yorumlanmıştır. Aşağıda kısaca açıklanacağı gibi, Alevi nüfusun önemli bir kesiminin ibadetlerini gerçekleştirdiği cemevleri İmar Kanunu'nun 9. Maddesi kapsamında görülmemiştir.

Mevzuattaki bu değişimin, cami ve mescid dışındaki ibadet yerlerinde ibadet edenler için önemini yeterince vurgulamak mümkün değildir. Özellikle de, Protestanlar, Yehova'nın Şahitleri ve Aleviler gibi daha yeni ibadet yeri kuran ve ibadet yeri hakkı statüsü almamış topluluklar için. Örneğin, 2002 yılında 23 Türk Protestan Hristiyan topluluğuna İmar Kanunu'nu ihlal ettikleri tebliğ edilmiş ve buldukları alanlarda ibadet etmeye devam ettikleri takdirde buraların kapatılacağı uyarısı yapılmıştır.²⁰ Bunun üzerine kimi topluluk, izin alabildiği yerlerde, geleneksel kilise binalarında ibadet etmeye başlamış veya bulunduğu yerde ibadet etmeye devam edebilmek için hukuk mücadelesi vermek zorunda kalmıştır.

İmar Kanunu'nda yapılan olumlu değişikliğe karşın, uygulama ve sonuçlar göz önünde bulundurulduğunda, ibadet yeri kurma hakkının etkili bir şekilde korunmadığı görülmektedir. Türkiye hukuk mevzuatını din veya inanç özgürlüğü alanında Avrupa Birliği standartlarıyla uyumlu hale getirmek amacıyla yapılan reformlar, kolaylaştırıcı yönetmelik, yorum ve uygulamayla desteklenmemiştir. 2003 yılında gerçekleştirilen mevzuat değişikliğinden beri bir elin sayısını geçmeyecek sayıda kilise ve sinagog

¹⁸ 3194 Sayılı ve 3 Mayıs 1985 tarihli İmar Kanunu, R.G. No. 18749, 9 Mayıs 1985, 9.

Madde'yi değiştiren 2 Sayılı Ek Madde, 15 Temmuz 2003. 2 Sayılı Ek Madde şöyledir: "İmar planlarının tanziminde planlanan beldenin ve bölgenin şartları ile müstakbel ihtiyaçları göz önünde tutularak lüzumlu ibadet yerleri ayrılır. İl, ilçe ve kasabalarda mülki idare amirinin izni alınmak ve imar mevzuatına uygun olmak şartıyla ibadethane yapılabilir. İbadet yeri, imar mevzuatına aykırı olarak başka maksatlara tahsis edilemez."

¹⁹ A.g.k.

²⁰ Birleşmiş Milletler Din veya İnanç Özgürlüğü Özel Raportörü'nün hazırladığı rapor, UN Doc.A/57/274 (2002), para. 52, 53 (Türkiye).

ibadet yeri statüsü kazanmıştır.²¹ Cemevlerine ise ibadet yeri statüsü kategorik olarak verilmemiştir.²²

3.2.1. İbadet Yeri Statüsünün Sağladığı Ayrıcalıklar

İbadet yeri statüsüne sahip olmak inanç grupları için ekonomik anlamda pek çok ayrıcalığı da beraberinde getirmektedir.

1319 Sayılı Emlak Vergisi Kanunu'nun 4. Maddesi'ne göre:

Madde 4. (Değişik birinci fıkrası : 16/10/1981 - 2536/1 md.) Aşağıda yazılı binalar, kiraya verilmemek (24.11.1994 tarihli ve 4046 sayılı Kanun kapsamında yapılan işletme hakkı devirleri hariç) şartıyla Bina Vergisinden daimi olarak muaftır

(...)

g) Dini hizmetlerin ifasına mahsus ve umuma açık bulunan ibadethaneler ve bunların müstemilatı (...)

2464 Sayılı Belediye Gelirleri Kanunu'nun 36. Maddesi'ne göre:

Madde 36 – Aşağıdaki yazılı yerlerde ve şekillerde tüketilen elektrik ve havagazı vergiden müstesnadır.

(...)

2. Dini hizmetlerin ifasına mahsus ve umuma açık bulunan cami , mescit, kilise ve havra gibi ibadethanelerde (...)

Aynı Kanun'un 44. Maddesi ise "umuma açık ibadet yerleri"nin çevre vergisinden muaf tutulmalarını öngörür.

Bina inşaatı harcıyla ilgili Ek 2. Madde'ye göre:

Aşağıdaki bina inşaatları bina inşaat harcından müstesnadır.

...

²¹ Şar Aşmayim Sinagogu (2006), Kemberburgaz ve İstanbul Protestan Kilisesi (2006), Altıntepe.

²² Hükümet tarafından gerçekleştirilen Alevi açılımı dahi cemevlerini cami, kilise ve sinagoglarla aynı statüye sahip bir ibadet yeri olarak tanıma konusunda açıklık göstermemiştir.

f) Dini hizmetlerin ifasına mahsus ve umuma açık bulunan ibadethaneler , bunların müştemilatı.

193 Sayılı Gelir Vergisi Kanunu'nun 89. Maddesi'nin 5. Fıkrası "mülki idare amirlerinin izni ve denetimine tabi olarak yaptırılacak ibadethaneler" için "gelir vergisi matrahının tespitinde, gelir vergisi beyannamesinde bildirilecek gelirlerden" indirim yapılabilir.

İbadet yeri statüsüne sahip ol(a)mayan ibadet yerleri, yukarıda sıralanan önemli mali ayrıcalıklardan yararlanmamaktadır.

3.2.2. Şehir Planlarında İbadet Yerleri

Belediyeler tarafından oluşturulan şehir imar planları, ibadet yeri kurma hakkının sınırlandırılmasında önemli ve yaygın bir faktör olarak ortaya çıkıyor. İbadet yeri kurma hakkı kısmen İmar Kanunu ile düzenlenmektedir:

İmar planlarının tanziminde, planlanan beldenin ve bölgenin şartları ile müstakbel ihtiyaçları gözönünde tutularak lüzumlu ibadet yerleri ayrılır.

İl, ilçe ve kasabalarda mülki idare amirinin izni alınmak ve imar mevzuatına uygun olmak şartıyla ibadethane yapılabilir.

İbadet yeri, imar mevzuatına aykırı olarak başka maksatlara tahsis edilemez.²³

Belediyelerin kent imar planlarında ibadet yerleri belirlenmiş olsa da, belediyelere başvuran gayrimüslim azınlıklar, belediyelerin sadece cami için yer ayırdığını, Hristiyanların kiliseleri ve Yehova'nın Şahitleri'nin ibadet salonları için yer ayırmadıklarını ifade ediyorlar.²⁴ Sonuçlar da bu iddialarla tutarlı; Yehova'nın Şahitleri'nin 22 ibadet yerinin hiçbirinin resmi ibadet yeri statüsü bulunmamaktadır ve belediyelere yapılan başvurulara "bölge-mizde mevcut camiler dışında başka bir dini alan ayrılmamıştır" yanıtı alın-

²³ 3194 Sayılı ve 3 Mayıs 1985 tarihli İmar Kanunu, R.G. No. 18749, 9 Mayıs 1985, 9. Madde'yi değiştiren 2 Sayılı Ek Madde, 15 Temmuz 2003.

²⁴ Protestan Kiliseler Derneği Genel Sekreteri Umut Şahin ile Eylül 2014'te ve Yehova'nın Şahitleri'ni Destekleme Derneği Başkanı Ahmet Yorulmaz ile Ağustos 2014'te yapılan görüşmeler.

maktadır.²⁵ Protestanların deneyimi de farklı değil; 10'un üzerinde başvurudan sadece biri başarılı oldu.²⁶ Protestanlar ve Yehova'nın Şahitleri göreceli olarak yeni gruplar olduğu ve bu nedenle tarihsel ibadet yerlerine sahip olmadıkları için ve başvuruları sürekli reddedildiği için, deneyimleri Türkiye'de ibadet yeri kurma hakkının korunmasıyla ilgili olarak önemli ipuçları sunmaktadır. Belediyelerin, kent imar planlarını hazırlarken bu toplulukların taleplerini dikkate almamalarının sonucu olarak söz konusu cemaatler ibadet yeri statüsüne sahip olmayan ibadet yerlerini kullanmaya devam etmek zorunda kalmaktadır. İmar planlarında sistematik olarak sadece camilere yer verilmesi ve diğer ibadet yerlerine ilişkin başvuruların çok azının başarılı olması, ibadet yeri kurma hakkının kullanılması sırasında din veya inanç temelli ayrımcılık sorununu ortaya çıkarmaktadır. Sonuçlar göz önünde bulundurulduğunda, bu alanda ayrımcılık olmadığını kanıtlama yükü artık devlete geçmelidir.

3.2.3. İbadet Yerlerine İlişkin Yönetmelikler

İbadet yerlerine ilişkin yönetmelikler cami ve diğer ibadet yerleri için farklılık göstermektedir. Camiler ve mescidler Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından belirlenen farklı standartlara bağlıdır.²⁷ Diğer ibadet yerleri ise kısa bir süre öncesine kadar belediyeler tarafından hazırlanan ayrıntılı yönetmeliklere uymak zorunda idi. Bu yönetmelikler, yerine getirilmesi zor ve inanç gruplarının çeşitliliğini, ihtiyaç ve taleplerini ve mali kapasitelerini dikkate almayan katı kurallar içermekteydi. Örneğin, İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin şu anda yürürlükte olmayan yönetmeliğine göre, yeni gelişen yerlerde kurulan ibadet yerlerinin 2500 metrekare alan üzerinde inşa edilmesi şarttı.²⁸

²⁵ A.g.k.

²⁶ A.g.k.

²⁷ 3194 Sayılı ve 3 Mayıs 1985 tarihli İmar Kanunu, R.G. No. 18749, 9 Mayıs 1985, 9. Madde'yi değiştiren 2 Sayılı Ek Madde, 15 Temmuz 2003.

²⁸ İzmir Büyükşehir Belediyesi İmar Kanunu Yönetmeliği, 84. Madde, 12 Nisan 2013'te değiştirilmiştir, <http://www.izmir.bel.tr/UploadedPics/documents/Yonetmelikler/201304291521_58.pdf.

2014 yılında gerçekleştirilen bir değişiklik uyarınca ibadet yerleri artık Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından yayınlanan yönetmeliklere bağlıdır ve belediyeler tarafından yayınlanmış yönetmelikler geçerli değildir. Buna göre, Planlı Alanlar İmar Yönetmelięi²⁹ ve Mekansal Planlar Yapım Yönetmelięi³⁰ geçerlidir. Bu yönetmelikler ibadet yerlerinin büyüklüğü ve yapısına ilişkin kurallar içermemektedir. Yönetmelikler açısında gerçekleşen değişikliğin yeni ibadet yeri kurma hakkını nasıl etkileyeceği zaman içinde görülecektir.

3.2.4. Kamu Görevlisinin İzni

İmar Kanunu'na göre, "İl, ilçe ve kasabalarda mülkî idare amirinin izni alınmak ve imar mevzuatına uygun olmak şartıyla ibadethane yapılabilir."³¹ Mülki idare amirinin izin kararının hangi kriterleri temel aldığı açıkça ifade edilmemektedir. Bu nedenle, ilgili kamu görevlilerine başvuruda bulunan inanç grupları, açık ve öngörülebilir kriterlere erişimleri olmadığı için ne başvurularını bunları dikkate alarak yapabilirler ne de bu kriterlere yargı nezdinde itiraz edebilirler.

İbadet yerlerinin tesciline ilişkin çok az sayıda mahkeme kararı bulunmaktadır. Protestanların ve Yehova'nın Şahitleri'nin belediyelere yapmış olduğu çoğu başvuruya olumlu cevap alınmadığı için bu başvurular mülki amirin izninin alınması aşamasına gelmemektedir. Diyarbakır Protestan Kilisesi ve Van Protestan Kilisesi'nin başvurularının ilgili valiliklerde karar bekledikleri rapor edilmiştir.³² Bu başvurular henüz yargı sürecine taşınmamıştır.

Öte yandan cemevlerinin ibadet yeri statüsünü tanıyan bazı belediye meclislerinin bu kararları ilgili valiliklerce reddedilmiştir.³³ Cemevlerinin ibadet yeri olarak kabul edilmemesiyle ilgili temel olarak iki neden öne sürülmek-

²⁹ Planlı Alanlar Yapım Yönetmeliği, 18916 Sayılı Resmi Gazete, 02.11.1985

³⁰ Mekansal Planlar Yapım Yönetmeliği, Sayı 29030 14 Haziran 2014.

³¹ 3194 Sayılı ve 3 Mayıs 1985 tarihli İmar Kanunu, R.G. No. 18749, 9 Mayıs 1985, 9. Madde'yi değiştiren 2 Sayılı Ek Madde, 15 Temmuz 2003.

³² Protestan Kiliseler Derneği Genel Sekreteri Umut Şahin ile görüşme, Eylül 2014.

³³ Radikal, *İzmir Valisi, cemevi kararına vize vermedi!*, 16.08.2011.

tedir: Diyanet'in bu konudaki görüşü ve tekke ve zaviyelerin kapatılmasına ilişkin 677 Sayılı Kanun.

Diyanet İşleri Bakanlığı tarafından İçişleri Bakanlığı'na 17 Aralık 2004 tarihli ve 1773 Sayılı yazıda şöyle denmektedir:

İslam'ın bir alt yorumu olan Aleviliğin İslam'ın ortak ibadet yerleri olan 'cami ve mescit'ler dışında ayrı bir ibadet yerinin olmayacağı, belirtilen sebeplerle, Cemevi ve benzeri yerlerin ibadet yeri kapsamında değerlendirilmesine imkan bulunmamaktadır.

Diyanet'in Alevilik hakkında bir görüş yayınlaması ve kamu görevlilerinin kararlarını verirken bu görüşü dikkate alması, Alevi toplumu içinde eleştiri konusu olmuştur.³⁴

İkinci itiraz, 1924 yılında ulusal çapta tüm tekke ve zaviyelerin kapatılmasına yol açan Tekke ve Zaviyeler ile Türbelerin Seddine ve Türbedarlar ile Bazı Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun'a (677 Sayılı Kanun) dayanmaktadır.³⁵ 677 Sayılı Kanun'un özel bir statüsü bulunmaktadır; Anayasa'nın 174. Maddesi'ne göre laikliği koruma amacı taşıyan inkılap kanunlarından sayıldığı için Anayasa'ya aykırı olduğu şeklinde anlaşılabilir veya yorumlanamaz.³⁶ 677 Sayılı Kanun'un 1. Maddesi ile Alevi Bektaşî geleneği de dahil olmak üzere çeşitli İslami geleneklerin dini faaliyetlerinin merkezi olan tekke ve zaviyeler kapatılmıştır.

Tüzüğünde cemevine ibadet yeri olarak atıfta bulunduğu için kovuşturmaya uğrayan Çankaya Cemevi Yaptırma Derneği'yle (ÇCYD) ilgili dava, Türk yargısının cemevlerine ilişkin içtihadini ortaya koyması açısından ele alınmaya değer. İçişleri Bakanlığının ÇCYD'nin tüzüğünde değişiklik yapma isteminin reddedilmesi üzerine, Valilik, Ankara Cumhuriyet Savcılığı aracılığıyla derneğin kapatılması amacıyla kovuşturma başlatmıştır.³⁷

³⁴ EnSonHaberler, 'Çamuroğlu: Diyanet Alevilik Üzerinden Fetva Veremez', 12 Temmuz 2012, <<http://www.ensonhaber.com/camuroglu-diyamet-aleviklik-uzerine-fetva-veremez-2012-07-12.html>>

³⁵ Tekke ve Zaviyeler ile Türbelerin Seddine ve Türbedarlar ile Bazı Unvanların Men ve İlgasına Dair 677 Sayılı Kanun, 30 Kasım 1925.

³⁶ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası 174. Madde.

³⁷ Ankara 16. Asliye Sulh Mahkemesi, E. 2010/492, 04 Ekim 2011.

Başvuruyu değerlendiren mahkeme, AİHS'nin 9. Maddesi'ne dayanarak din veya inanç özgürlüğünün ibadet yeri kurma hakkını içerdiğine dikkat çekti. Mahkemenin değerlendirmesine göre cemevi tekke veya zaviye değildi, çünkü tekke veya zaviyede şeyh veya dervişlerin ikamet ediyor olması gerekirdi ve cemevlerinin böyle bir işlevi yoktu.³⁸ Öte yandan, cemevlerindeki ibadetlerin 677 Sayılı Kanun'la yasaklanmış olabileceğini kabul ederken, bunun çağdaş hukuk düzenlemeleri çerçevesinde yorumlanması gerektiği görüşünü belirtmiştir. Bu nedenle, AİHS 9. Maddesi, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda bulunan laiklik ilkesini dikkate alarak, devletin neyin ibadet yeri olup olmayacağına karar veremeyeceğine, cemevi açmanın AİHS ve Türk Medeni Kanunu'na ve Dernekler Kanunu'na aykırı olmadığına hükmetmiştir.³⁹ Sonuç olarak, tüzüğünde cemevinin ibadet yeri olmasına atıfta bulunan derneğin kapatılmasına gerek olmadığına karar verilmiştir.

Buna karşın, Yargıtay 677 Sayılı Kanuna referansla, söz konusu kuralın tekke ve zaviyeleri kapatırken cami ve mescidlerin var olmasına izin verdiğine dikkat çekerek yerel mahkemenin kararını kabul etmemiştir.⁴⁰ Oysa, 677 Sayılı Kanun'da cemevi adı geçmemektedir. Yargıtay 677 Sayılı Kanun'un özel konumuna da dikkat çekerek, bu kuralların Anayasa'ya aykırılığının öne sürülemeyeceğini hatırlatmıştır.⁴¹ Mahkemenin yorumuna göre, 677 Sayılı Kanun cami ve mescid dışında başka herhangi bir İslami ibadet yerinin kurulmasına imkan vermemektedir.⁴² Mahkeme kararında cemevinin tekke veya zaviye olup olmadığı değerlendirilmesine yer verilmemiş, 677 Sayılı Kanun'un sadece cami ve mescid kurulmasına izin verdiği varsayımı yapılmıştır.

³⁸ A.g.k.

³⁹ A.g.k.

⁴⁰ Yargıtay 7. Hukuk Dairesi, E. 2012/262, K. 2012/3351, 10 Mayıs 2012.

⁴¹ A.g.k.

⁴² A.g.k.

4. Örnek Vak'alar

Kurtuluş Kilisesi'nin (Kurtuluş Kiliseleri Derneği) Öyküsü: "Cemaatinize Uygun bir Yer Tespit Edilemedi"⁴³

2003 yılında, Avrupa Birliği Müktesebatı uyarınca dini amaçlı dernek kura-bilmenin yolunun açılmasıyla, Kurtuluş Kiliseleri Derneği kuruldu. Böylece sınırlı da olsa bir tüzel kişilik kazanmak mümkün hale geldi. Ancak bununla birlikte topluluk ciddi bir ibadethane sorunu yaşamaya başladı.

Aslında tüzel kişi statüsü kazandırmak ve ibadethane ihtiyacını karşılamak için yapılan bir düzenleme olmasına karşın, uygulamada Kurtuluş Kilise-si'nin deneyimi daha da zorlaşmış oldu. Önceki uygulamaya göre, bir bölgede biraraya gelen Hristiyanlar, en büyük mülki amire toplandıkları yerle ilgili bir bildirimde bulunur. Söz konusu yasa değişikliğinden sonra, birçok kentte kiliselere buldukları yerlerde ibadetin yasadışı olduğuna dair uyarı yazısı gönderildi.

Bunun üzerine Kurtuluş Kiliseleri korsan kilise, dükkândan bozma kilise suçlamalarıyla karşılaşmak istemediğinden ve kilise olarak kullandıkları yer küçük ve ciddi bir güvenlik zafiyeti ile karşı karşıya olması dolayısıyla yeni bir ibadet yeri için başvuruda bulundu.

Bu amaçla ilk olarak 15.05.2006 tarihinde 010 Sayılı dilekçeyle Kurtuluş Kiliseleri Derneği olarak ibadethane ihtiyacıyla ilgili Ankara Büyükşehir Belediyesi'ne dilekçe verildi. Dilekçede, kullanılan ibadethanenin hem alan hem de güvenlik açısından yetersizliği nedeniyle sıkıntı çekildiği belirtilerek ibadet yeri talebinde bulunuldu.

Başvurusuna yanıt alamayan Kurtuluş Kiliseleri Derneği, 2007 yılında ve sonrasında birçok kez yeni dilekçeler vererek başvuruları hakkında bilgi talebinde bulundu.

⁴³ Bu vak'a çalışması, Kurtuluş Kiliseleri Derneği'yle yaptığımız görüşmeyi ve onların sağladığı belgeleri temel almaktadır (Kasım 2014).

Son olarak B054VLK4060700/252.01/4685 sayılı 16 Nisan 2007 tarihli yanıtla, "cemaatinize uygun bir yer tespit edilememiştir" açıklaması yapıldı.

Kurtuluş Kiliseleri Derneği, konuyla ilgili başka hukuki süreçler içine girse de, sonuç alamayınca girişimlerine son verdi.

2013 yılında yeniden, bu kez, Çankaya Belediyesi'ne Emlak Dairesi'ndeki görevlilerin ilçedeki ibadethane yerleriyle ilgili verdikleri klasördeki bilgileri temel alarak başvuru yapıldı.

Bu sefer de başvuru konusu yer, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından alınmış olduğu için başvuru reddedildi. Sonra bir başka yer için başvuru yapıldı. Bu yer boş ve kimse tarafından kullanılmamakta ve bu yerle ilgili başka bir talep bulunmamaktaydı. Fakat bu kez de yerin hazineye ait olduğu gerekçesiyle başvuru reddedildi.

Resmi olarak ibadet yeri statüsüne sahip bir kiliseye sahip olmaya çalışan Kurtuluş Kiliseleri Derneği, yedi yılı aşkın süredir, bunca girişimine karşın, gelinen noktada hala resmi statülü bir ibadet yerine sahip değildir.

Çankaya Cemevi Yaptırma Derneği'nin Hukuk Mücadelesi⁴⁴

Çankaya Cemevi Yaptırma Derneği 2004 yılında bir grup Alevi tarafından kurulmuştur. Derneğin amacı, tüzüğünde tanımlandığı şekliyle "Alevi inancının ibadet merkezi olan cemevlerini yapmak"tır.

Ankara Valiliği Dernek tüzüğünü incelenmek üzere İçişleri Bakanlığı'na göndermiştir. Bakanlık Dernekler Daire Başkanlığı, tüzüğü Dernekler Kanunu çerçevesinde inceleyip sonuçlandırmak yerine 24.11.2004 tarihinde "cemevlerinin ibadethane sayılıp sayılmayacağı konusunda görüş istemek üzere" Diyanet İşleri Başkanlığı'na göndermiştir. Bu uygulamanın hukuki bir temeli bulunmamaktadır.

Diyanet İşleri Başkanlığı İçişleri Bakanlığı'na yazdığı 17 Aralık 2004 tarih ve 1773 sayılı görüşüyle "İslam'ın bir alt yorumu olan Aleviliğin İslam'ın ortak ibadet yerleri olan 'cami ve mescit'ler dışında ayrı bir ibadet yerinin olmayacağı, belirtilen sebeplerle, Cemevi ve benzeri yerlerin ibadet yeri kapsamında değerlendirilmesine imkan bulunmadığı" açıklamasını İçişleri Bakanlığı'na iletmiştir.

İçişleri Bakanlığı Dernekler Daire Başkanlığı Ankara Valiliği'ne gönderdiği 30.03.2005 ve 1277 sayılı yazısında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın söz konusu yazısına atıfla Çankaya Cemevi Yaptırma Derneği'nin tüzüğünden cemevlerini ibadethane olarak değerlendiren hükümlerin çıkarılmasını istemiştir.

Dernek bu istemi reddederek tüm Alevi toplumunun ortak görüşü olarak cemevlerinin ibadethane olarak kabul edildiğini, tüzük hükümlerinin değiştirilmeyeceğini Valilik'e bildirmiştir.

Ankara Valiliği bu yanıt üzerine "cemevlerinin ibadethane sayılamayacağı, bu hükmün dernek tüzüğünden çıkarılmadığı" gerekçesiyle Çankaya Cem-

⁴⁴ Çankaya Cemevi Yaptırma Derneği vak'a çalışması, dernek yetkililerinden ve medya taraması sonucu elde edilen bilgilerin derlenmesiyle oluşturulmuştur.

evi Yaptırma Derneği'nin kapatılması istemiyle Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı'na başvurmuştur.

Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı "cemevlerinin ibadethane sayılamayacağı, bu hükmün dernek tüzüğünden çıkarılmadığı" gerekçesiyle Basın Esas No.2010/1006 sayılı Davanamesi ile Çankaya Cemevi Yaptırma Derneği'nin kapatılması istemiyle Ankara 16. Asliye Hukuk Mahkemesi'nde (Dosya Esas No:2010492) dava açmıştır. Bu davada Cumhuriyet Savcılığı verdiği görüşte cemevinin ibadethane olmadığını ve cemevi yaptırmak amacıyla kurulan derneğin kapatılması gerektiğini söylemiştir.

Ankara 16. Asliye Hukuk Mahkemesi ise davayı, "Cemevleri yüzyıllardır Alevilerin ibadet yeri olarak toplumca bilinmiş ve kabul görmüştür. Derneğin tüzüğünde yazılı bulunan 'Cemevleri ibadethanedir' hükmü Anayasa'nın 2. maddesine aykırılık taşımadığı gibi kanunlarla da yasaklanmamıştır" gerekçesiyle reddetmiştir. Kararın temyiz edilmesi üzerine dosyayı görüşen Yargıtay 7. Hukuk Dairesi, yerel mahkemenin kararını oy çokluğuyla bozmuştur.

Kararın gerekçesinde, Anayasa'nın 174. maddesinde, Anayasa'nın hiçbir hükmünün, Türk toplumunu çağdaş uygarlık seviyesinin üstüne çıkarma ve Türkiye Cumhuriyeti'nin laiklik niteliğini koruma amacını güden inkılap kanunlarının Anayasa'nın halk oyuyla kabul edildiği tarihte yürürlükte bulunan hükümlerinin Anayasa'ya aykırı olduğu şeklinde anlaşılamayacağını ve yorumlanamayacağını belirtildiği kaydedilmiştir. Yargıtay 7. Hukuk Dairesi'nin bozma kararı, Yargıtay Genel Kurulu'na taşınmıştır.

Çankaya Cemevi Yaptırma Derneği hakkındaki kapatma davasını reddeden yerel mahkeme kararını Yargıtay onamıştır. Yargıtay Hukuk Genel Kurulu, 3 Aralık 2014 tarihinde, cemevlerinin ibadethane olup olmadığını yargı kararıyla belirlenemeyeceğine karar vererek cemevi yaptırmak üzere dernek kurulabileceğine hükmetmiştir. Bu karar üzerine cemevi yaptırmak üzere dernek kurulmasının önünde bir engel bulunmamaktadır. Yargıtay, bu kararı Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni dikkate alarak vermiştir. Ancak Yargıtay Hukuk Genel Kurulu, dava konusu olan "Cemevinin ibadethane" olup olmadığıyla ilgili değerlendirmede bulunmamıştır.

Meryem Ana Kilisesi Vakfı'nın Kilise Talebi⁴⁵

Süryaniler, 2009 yılında İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne kilise arazisi için başvuruda bulunmuştur. Aradan ancak üç yıl geçtikten sonra, 2012 yılında, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yeşilköy'deki eski Latin Katolik Kilisesi mezarlığındaki boş araziye Meryem Ana Kilisesi Vakfı'na yeni bir kilise inşası için tahsis etme kararı almıştır.

İstanbul'da sayıları 17 bini bulan Süryani Ortadoks cemaatine ait sadece bir kilise bulunmaktadır. Tarlabası'ndaki bu bina yeterli olmadığı için cemaat için Moda'da Latin Katoliklere ait Assomption Kilisesi, Samatya ve Bakırköy'deki cemaat için ise Dominiken cemaatinin kiliseleri kullanılmaktadır. Cemaatler sırayla ibadet edebilmektedir. Dolayısıyla Süryaniler pazar günleri kiliseyi saat 11:00'den itibaren kullanabilmektedir. Süryaniler pazar günleri ancak ibadetleri bittikten sonra yemek yiyebildikleri için bu düzenleme Süryaniler için pek uygun değildir. Ayrıca farklı kilise geleneklerine bağlı bu iki kilisenin liturjik alan ihtiyacı da farklıdır ve Latin Katolik Kilisesi'nin liturjik alanı Süryani Kadın Kilisesi için tam olarak uygun değildir.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından tahsis edilen ve geçmişte Latin Katolik Kilisesi'ne ait olan arazinin içinde mezarlar ve tarihi bir şapel kalıntısı bulunmaktadır. Süryani cemaati hem kilise için hem de arazideki eski mezar ve şapelin korunması için gerekli projeyi hazırlayarak 2013'te İstanbul 1 No'lu Koruma Kurulu'na sunmuştur. Fakat Kurul harabeye dönen ve korunmadığı için bazı mezarların taşları çalınmış olan arazide kilise projesine izin vermemiştir. 5 No'lu Tabiat Varlıkları Komisyonu da kilise projesinin tescilli ağaçlar üzerine geldiğini söylemiştir. Süryani cemaati kilise projesini ve şapelin restorasyonu için hazırlanan projeleri revize ederek kurula yeniden sunmuştur. Bu arada tescilli ağaçların zarar görmeden taşınması için de gerekli izinler alınmıştır.

⁴⁵ Bu vak'a çalışması, Süryani Meryem Ana Kilisesi Vakfı temsilcisi ile görüşme notları ve Taraf Gazetesi'nin 4 Ocak 2014 tarihli "6 Yıldır Bitmeyen Kilise Talebi" başlıklı yazısı temel alınarak derlenmiştir.

Yapılan değişiklikler üzerine Koruma Kurulu'ndan geçen proje Anıtlar Kurulu'nun itirazıyla karşılaşmıştır. İtirazın gerekçesi, yapılacak kilisenin tarihi mezar taşlarının üzerine geliyor olmasıdır. Süryani cemaati mezarlarla kilise yapılacak alan arasında bir duvar bulunduğunu belirterek Anıtlar Kurulu'nun görüşüne karşı çıkmıştır. Kurul, mezarlıktaki 1200 metrekarelik boş alanda yapılması planlanan 900 metrekarelik kilise projesinin 450-500 metrekareye kadar küçültülmesini istemiştir. Cemaat ise kiliseyi kurulun istediğı gibi yapmaları halinde ihtiyaçlarını karşılamayacağını ifade etmiştir. Süryani cemaati uzun süredir Anıtlar Kurulu'ndan çıkacak kararı beklemektedir.

5. İbadet Yeri Kurma Hakkı ile Tüzel Kişilik Kişilik Kazanma ve Mülkiyet Hakkının Kesişimi

AİHS'nin 1 No.'lu Protokolü'nün 1. Maddesi mülkiyeti korumaktadır. Söz konusu inanç gruplarına ait veya inanç gruplarının inançlarıyla ilgili etkinliklerin aracı olan taşınmazların mülkiyeti olduğunda, mülkiyet hakkı inanç özgürlüğüyle doğrudan ilişkilidir ve bu özgürlüğü etkileyecek sonuçlar doğuracaktır. Örneğin, ibadet edilen bir binanın mülkiyet hakkının ihlal edilmesi, inancını ibadet yoluyla açıklama hakkında mağduriyetle sonuçlanacaktır. Dolayısıyla bu tür taşınmazlara yönelik müdahalelerin inanç özgürlüğünü etkilemesi kaçınılmazdır ve iki hakkın kesişim noktasını oluşturur.

Türkiye'de hiçbir inanç topluluğunun doğrudan inanç grubu olarak tüzel kişiliği bulunmamaktadır. Nitekim, Türkiye'de bu kategoriye karşılık gelecek bir tüzel kişi statüsü bulunmamaktadır. Mevcut vakıf, dernek ve şirket ve benzeri tüzel kişi statüleri inanç gruplarının doğa, ihtiyaç ve taleplerine cevap verememektedir. Avrupa Konseyi organlarından Venedik Komisyonu, 2010 yılında, Türkiye'deki gayrimüslim inanç gruplarının tüzel kişilik sorunu üzerine bir görüş yayınlamıştır.⁴⁶ Bu görüşe göre, Türkiye'de dinsel topluluklarının topluluk olarak tüzel kişi statüsü edinme olanağından yoksun olmaları, AİHM'in yerleşik içtihadı temel alındığında, AİHS Madde 11 (örgütlenme özgürlüğü) ve Madde 6 (adil yargılama hakkı) ile bağlantılı olarak Madde 9 (inanç özgürlüğü) korumasında bulunan özgürlük alanına bir müdahaledir. Söz konusu müdahale, meşru bir nedene dayanmaması nedeniyle din veya inanç özgürlüğü hakkının ihlaline karşılık gelmektedir.⁴⁷

⁴⁶ Venedik Komisyonu, 535/2009 Sayılı *Türkiye'de Dinsel Toplulukların Hukuki Statüsü ve İstanbul Ortodoks Patrikliği'nin Ekümenik Sıfatını Kullanma Hakkına İlişkin Görüşü*, 15 Mart 2010.

⁴⁷ A.g.k. s. 19-20.

Venedik Komisyonu'nun görüşü gayrimüslim azınlıkları konu almakla birlikte, Komisyon'a göre birçok açıdan Müslüman topluluklar için de *mutadis mutandis* geçerlidir.⁴⁸

Venedik Komisyonu görüşünde, Türkiye'nin kendi sistemi için uygun bir çözüme ulaşmasını ve bu çözümün Avrupa standardına uygun olması tavsiyesi yer almaktadır.⁴⁹

Türkiye'de tüzel kişilik meselesi tüm inanç gruplarının ortak bir sorunu olarak ortaya konmuştur.⁵⁰

Tüzel kişi statüsüne sahip olmadıkları için taşınmazlarını kendi isimlerine kaydettiremeyen inanç grupları olduğu gibi, tüzel kişi statüsüne sahip olmadıkları için geçmişte kendilerinin tasarrufunda bulunan taşınmazlara sahip çıkamayan, bunlar için hukuki yollara başvuramayan inanç grupları da bulunmaktadır.

Örneğin, Latin Katolik Kilisesi'nin tüzel kişiliği tanınmadığı için Cumhuriyet'in ilanından sonra Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün ve Hazine'nin malı haline gelmiş olan binaların geri alınması için hukuki yollara başvurulamamaktadır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde 1913'te taşınmazlarla ilgili oluşturulan bir liste mevcuttur. Bu listedeki taşınmazların bir kısmına el konulmuştur. Geri kalan kısmı ise günümüzde kullanılmaktadır, fakat Latin Katolik Tüzel Kişiliği adına kayıtlı değildir ve kaybedilme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır.⁵¹

Benzer şekilde, 677 Sayılı tekke ve zaviyelerin kapatılmasına ilişkin Kanun ile kaybedilen Alevi dergahlarının iadesi amacıyla hukuki yollara başvuru-
bilecek Alevi topluluk tüzel kişilikleri de bulunmamaktadır. Yine, Ekümenik Patrikhane, Ermeni Apostolik Patrikhanesi ve Türkiye Hahambaşılığı tüzel kişi statüsünden yoksundur ve başka birçok hukuki tasarrufu gerçekleştire-

⁴⁸ A.g.k. , s. 3.

⁴⁹ A.g.k. s. 20.

⁵⁰ Norveç Helsinki Komitesi İnanç Özgürlüğü Girişimi, *Türkiye'de İnanç Özgürlüğü Hakkını İzleme Raporu, Temmuz 2013-Haziran 2014*, (İstanbul 2014), s. 37.

⁵¹ Rinaldo Marmara ile görüşme, Ağustos 2014.

tiremedikleri gibi, ibadet yerleri kurma ve bunların mülkiyetine sahip olma olanağına da sahip değillerdir.

Sonuç olarak, inanç gruplarının tüzel kişi statüsü kazanamaması, ibadet yeri kurma ve bunların mülkiyetine doğrudan, inanç grubu olarak, sahip olma hakkına da müdahale oluşturmaktadır. Türkiye'nin inanç gruplarına doğrudan tüzel kişi statüsü kazandıracak bir mevzuat oluşturması, inanç özgürlüğü hakkının bir bütün olarak korunması yolunda önemli bir adım olacaktır.

6. AİHM Süreci

İbadet yeri statüsünün alınması meselesini konu alan süreçler yargıya götürülmüş, ancak iç hukuk yollarında çözüme ulaşamayan inanç grupları yasal mücadelelerini AİHM'e taşımıştır. Bunlar az sayıda olsa da, başvurularla ilgili olarak AİHM'in vereceği kararların Türkiye'nin bu alandaki uygulamasının üzerinde önemli tespitler ve yönlendirici değerlendirme ve görüşler içereceğine kuşku yoktur.

İlk karar, Alevi toplumundan Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı'nın açtığı davada alınmış, AİHM, Türkiye'nin AİHS'nin inanç özgürlüğünü koruyan 9. Madde ile birlikte alındığında ayrımcılık yasağını içeren 14. Maddesi'ni ihlal ettiğine karar vermiştir.⁵² Dava, Türkiye hukuk mevzuatında ibadet yerlerinin elektrik faturalarının ödenmesinden muaf olması ve başvuru Vakfın bu ayrıcalıktan yararlanmasının engellenmesiyle ilgilidir. AİHM, Vakfın, herhangi bir objektif veya makul gerekçe olmadan farklı bir muameleye maruz kaldığını ve Türkiye hukuk mevzuatında ibadet yerlerinin elektrik faturalarına ilişkin muafiyetler konusunda din temelli bir ayrımcılık olduğuna karar vererek, cemevlerine ilişkin ayrımcılığı tescil etmiştir. Tazminatın açıklanması ileri bir tarihe bırakılmıştır.

AİHM kararında, devletlerin farklı uygulamalara gitme konusunda belli bir takdir hakkına sahip olduğu, ancak eğer bir devlet ibadethaneler için ayrıcalıklı bir statü oluşturuyorsa tüm dini grupların bu haktan eşit şekilde yararlanma imkanının kendilerine sunulması ve belirlenen kriterlerin ayrımcılık yapmayan bir şekilde uygulanması gerektiğini de vurgulamıştır.

Karara göre, cemevleri de diğer dinlerin ibadet yerleri gibi ibadet amaçlı bir mekandır. Bu nedenle, Diyanet'in Alevilik inancının din olmadığı yönündeki görüşü cemevlerinin söz konusu haktan yararlanamayacağını savunmak için kullanılamaz. Bu önemli karar, Türkiye'de benzer nedenlerle cemevlerini ibadet yeri olarak tanımayan idare ve yargı kararlarının da AİHS ile uyumlu sayılamayacağına işaret etmektedir.

⁵² AİHM, *Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı - Türkiye*, Başvuru No. 32093/10, 2.12.2014.

Bu kararın açıklanmasından kısa bir süre önce, Yehova'nın Şahitleri Derneği'nin iç hukuk yollarını tüketerek AİHM'e yapmış olduğu başvuru kabul edilmiştir ve elinizdeki raporun yazıldığı sırada inceleme ve değerlendirme aşamasındadır.⁵³ Söz konusu dava Yehova'nın Şahitleri'nin 22 ayrı ibadet yeri başvurusunun her birinin ilgili kamu görevlilerince reddedilmesini konu almaktadır.

⁵³ AİHM, YEHOVA'NIN ŞAHİTLERİNİ DESTEKLEME DERNEĞİ ve Diğerleri – Türkiye, YEHOVA'NIN ŞAHİTLERİNİ DESTEKLEME DERNEĞİ – Türkiye, Başvuru No. 36915/10 et 8606/13, iletişim tarihi 6.6.2014.

7. Devlet Kurumlarının Gözetimindeki İbadet Yerleri

Türkiye’de, Cumhuriyet tarihi boyunca, mülkiyeti ve kontrolü inanç gruplarından devletin çeşitli kurumlarına geçmiş pek çok ibadet yeri bulunmaktadır. Geçmişte yaşanmış bu adaletsizliklerin nasıl ele alınacağı, inanç gruplarının güncel ihtiyaç ve talepleri ve söz konusu binaların korunması, sonuçlandırılması gereken meselelerden sadece bazılarıdır.

Başta VGM olmak üzere bazı devlet kurumlarının katkılarıyla onarılan ibadet yerleri cami oldukları takdirde ibadete açılırken, kilise veya sinagoglar çoğunlukla, ibadete açılmak yerine başka amaçlarla kullanıma açılmıştır. Örneğin, Gaziantep Sinagogu, Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edildikten sonra ne sinagog olarak kullanıma açılmış ne de Musevi cemaatinin kullanımına verilmiş, bunun yerine, Gaziantep Üniversitesi’ne kültür merkezi olarak tahsis edilmiştir.⁵⁴ Diyarbakır’da bulunan Ermeni Protestan Surp Pirgiç Kilisesi VGM tarafından onarıldıktan sonra Sur Kaymakamlığı’na kiraya verilerek kadınlara el becerileri eğitimi sağlayan bir merkeze dönüştürülmüştür.⁵⁵

Ayrıca, Vakıflar Kanunu’nun Geçici 11. Maddesi temelinde cemaat vakıfları tarafından yapılan başvuruların VGM tarafından değerlendirilmesiyle çok sayıda taşınmaz söz konusu vakıflara iade edilmiştir.⁵⁶ Bunların kaçının ibadet yeri olduğuna ilişkin bir istatistik mevcut değildir.

Yüzyıllar önce camiye, Cumhuriyet döneminde de müzeye dönüştürülmüş kiliselerin kime iade edilmesi gerektiği konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Cumhuriyet’in ilk yıllarında çok sayıda tekke ya Diyanet İşleri Başkanlığı’nın denetiminde camiye dönüştürülmüş ya da belediyelerin kullanımına tahsis edilmiştir.⁵⁷ Bu taşınmazların günümüzde çok çeşitli olan

⁵⁴ Norveç Helsinki Komitesi İnanç Özgürlüğü Girişimi, *Ocak-Haziran 2013 Türkiye’de İnanç Özgürlüğü Hakkını İzleme Raporu*, (İstanbul 2013), s. 27.

⁵⁵ A.g.k.

⁵⁶ 5737 Sayılı Vakıflar Kanunu Geçici 11. Madde, 27.08.2011.

⁵⁷ Doğan Bermek ile görüşme, Ağustos 2014.

kullanım biçimleri ve geçmişteki veya potansiyel sahiplerinin yasal statüsü, inanç özgürlüğü hakkının korunmasıyla yakından ilintilidir. Bu alanda inanç grupları ve ilgili taraflarla diyalog eksikliği ve genel ilke ve kuralların belirsizliği, kamu görevlilerinin kararlarında geniş takdir yetkisi kullanmasına yol açabilir.

Devlet kurumlarının denetimi altında bulunan her bir ibadet yerinin durumu, yıllara yayılmış birbirinden farklı ve karmaşık hukuki ve idari süreçleri içermektedir. Bazı durumlarda birden fazla inanç grubu aynı taşınmaz için meşru hak talebinde bulunabilmektedir; tarihsel olarak bazı taşınmazlar önce kilise, sonra cami, sonra ise müze olarak kullanılmıştır.

Son yıllarda, müze yapılmadan önce kilise olarak kullanılan iki taşınmazın camiye dönüştürülmesi, bu konudaki tartışmaları yeniden gündeme getirmiştir:

Biri 2011 yılında cami olarak kullanıma açılan İznik'teki Aya Sofya Müzesi'dir. İnşa edildiği 6. yüzyıl ortalarından 1337'ye kadar Rum Ortodoks Kilisesi, o tarihten 1935'e kadar ise bir cami işlevi görmüştür.⁵⁸

Diğeri, 2013 yılında cami olarak kullanıma açılan Trabzon'daki Aya Sofya Müzesi'dir. İnşa edildiği 13. yüzyıl ortalarından 1584'e kadar Rum Ortodoks Kilisesi, bu tarihten 1964'e kadar ise cami olarak işlev görmüştür.⁵⁹

Yukarıdaki örnekler İstanbul'da büyük öneme sahip Aya Sofya Müzesi'nin de benzer bir süreç izlenerek camiye dönüştürülebileceğini düşündürmesiyle daha da fazla dikkat çekmiştir. Bu Aya Sofya, 532 yılında Rum Ortodoks Katedrali olarak yapılmış, II. Mehmed'in İstanbul'u fethetmesiyle 1453 yılında camiye dönüştürülmüştür. Cumhuriyet döneminde, 1935 yılında, müze olarak kullanıma açılmıştır.

Yine kısa bir süre öncesine ait bir örnek, 463 yılında yapılan Agios Ioannes Prodromos (Vaftizci Yahya) Kilisesi, bugünkü adıyla 'İmrahor Anıtı'dır. Bu yapı, Bizans İmparatorluğu'nun en büyük manastırlarından Studios'un ayakta kalan en önemli bölümünü oluşturmaktadır. 1486 yılında İlyasbey

⁵⁸ Bianet, "İznik Ayasofya Müzesi Cami Olamaz", 4 Kasım 2011.

⁵⁹ Hürriyet, "Trabzon'da Ayasofya Cami İbadete Açıldı", 29 Haziran 2013.

Camii'ne, sonra da bir zaviyeye dönüştürülmüştür. Daha sonra Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın koruması altına alınan yapı, 2012 yılında VGM'ye geçmiş ve müze statüsü kaldırılmıştır. VGM Genel Müdürü Adnan Ertem'in açıklamasına göre, bu müzenin camiye dönüştürülme kararı Bakanlar Kurulu tarafından alınmıştır.⁶⁰ Benzer bir süreç Aya Sofya için de işletilebilir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında çıkarılan Tekke ve Zaviyelerin Kapatılmasına ilişkin 677 Sayılı Kanun, Alevi toplumu için önemli kayıplara yol açmıştır. Bu dönemde kapatılan çok sayıda tekke Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından camiye dönüştürülmüştür.

Cemaat vakıflarının yıllar içinde ellerinden alınmış olan taşınmazlarının bir kısmının iade edilmesi amacıyla 2011 yılında başlayan süreci takiben, Alevi Vakıfları Federasyonu da dahil olmak üzere, çeşitli Alevi kuruluşları, 1925 yılında 677 Sayılı Kanun'la kapatılan ve ellerinden alınan tekke ve zaviyelerin toplumlarına iadesi için çağrıda bulunmuşlardır. Fakat bu talepler Hükümet cephesinde bir karşılık görmemiştir.

Tekkelerin halen camiye dönüştürüldüğü vak'alar mevcuttur. Tokat'ın Erbaa ilçesinde bulunan Keçeci Baba Dergahı, 2014 yılının Temmuz ayında camiye dönüştürülmüştür.⁶¹ Dergahın 1924'te kapatılana kadar 1000 yıl boyunca dergah olarak işlev gördüğü tahmin edilir. Alevi toplumunun tepkilerine karşın yeni camiye Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından bir imam atanmıştır.

Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yönetilen ve temsil edilen vakıflara ait taşınmazların (ibadet yerleri de dahil olmak üzere) vakfiyelerinde belirtilen amaca göre işlevlendirilmeleri gerekir. Mülkiyetleri vakıflarına ait olan 98 kilise, 3 sinagog, 172 tekke ve 34 dergah bulunmaktadır ve son üç yılda 3 kilise restore edilmiştir.⁶² Ancak Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafın-

⁶⁰ Agos, *Bizans'ın En Büyük Manastırı Camiye Çevriliyor*, 20.11.2013.

⁶¹ Cumhuriyet, *Aleviler Eyleme Hazırlanıyor*, 24.07.2014.

⁶² Vakıflar Genel Müdürlüğü bilgi edinme başvurusuna cevap, 11.08.2014.

dan restore edilen ibadet yerleri her zaman vakfiyelerine uygun bir şeki Ide kullanıma sunulmamaktadır.⁶³

Bazı ibadet yerleri ise belediyelerin gözetimi altındadır. İzmir Büyükşehir Belediyesi kısa bir süre önce Bornova'da bulunan ve aslında bir Rum Ortodoks Kilisesi olan yapıyı restore etmiştir.⁶⁴ Aynı belediye 19. yüzyılda inşa edilen Agios Voukolos (Aya Vukla) Rum Ortodoks Kilisesi'ni de restore etmiş ve 2011'de sosyal amaçlarla kullanılmasına karar vermiştir.⁶⁵ Yerel Protestan toplulukların söz konusu binayı ibadet için kullanma taleplerine karşın, bina kültür merkezi olarak kullanılmaktadır. Ağustos 2014 yılında Rum Ortodoks ayini için kullanılan kilisenin düzenli olarak ayinlere açılıp açılmayacağı bilinmemektedir. Bornova'da bulunan Beyt Hillel Sinagog'u da benzer şekilde restore edilmiş, fakat Musevi toplumunun kullanımına sunulmamıştır.

Savunma Bakanlığı'na ait arazilerde de ibadet yerleri bulunmaktadır. Sivas Ermenileri ve Dostları Derneği (SEDD), uzun yıllar boyunca cephanelik olarak kullanılmış olan Ermeni Apostolik Surp Kevork Kilisesi'ni almak için 2012 yılından beri girişimlerde bulunmaktadır. Sivas Valisi Zübeyir Kebelek Sabah Gazetesi'ne yaptığı açıklamada kilisenin restore edileceğini söylemiştir, fakat SEDD'den Sebuk Koçak'ın açıklamasına göre Savunma Bakanlığı'ndan cevap beklenmektedir.⁶⁶

Alevi toplumu için tarihsel ve inanç mirası açısından öneme sahip dergah ve benzeri ibadet yerleri, ibadete izin verilen anıt müzeler arasında bulunmamaktadır. Örneğin, 13. yüzyılda kurulan ve 1925 yılında kapatılan Hacı Bektaş-ı Veli Dergahı, 1964 yılında Etnografya Müzesi olarak açılmıştır. Alevilerin burada, yılda bir kere de olsa, ibadet etmesine izin verilmemek-

⁶³ Örneğin, Gaziantep Sinagogu, Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edildikten sonra ne sinagog olarak kullanıma açılmış ne de Musevi cemaatinin kullanımına verilmiş, bunun yerine, Gaziantep Üniversitesi'ne kültür merkezi olarak tahsis edilmiştir.

⁶⁴ İzmir Büyükşehir Belediyesi websitesi, <http://www.izmir.bel.tr/HaberDetay/10579/tr> .

⁶⁵ İzmir Büyükşehir Belediyesi websitesi, <http://www.izmir.bel.tr/KulturSanatMekanlari/66/tr> .

⁶⁶ Sivas Valisi Zübeyir Kebelek, 9 Aralık 2013'te Sabah Gazetesi'ne yaptığı açıklamada, kilisenin mimari açıdan restore edileceğini belirtmiştir. Ancak SEDD'den Sebuk Koçak, 22 Eylül 2014 tarihinde yaptığımız görüşmede, Savunma Bakanlığı'ndan hala cevap beklediklerini aktarmıştır.

tedir.⁶⁷ Yılda üç gün boyunca Dergah'ın yakınlarında bulunan bir toplantı merkezinde ibadet eden Aleviler, bu günlerde Dergah'ı ücret ödemedi ziyaret edebilmektedir.

Kültür ve Turizm Bakanlığı altında bulunan bazı anıt müze ve ören yeri niteliği taşıyan ibadet yerlerinde, son derece sınırlı da olsa, ibadet için toplanmak mümkün görünmektedir. Bunların büyük kısmı kamulaştırılmış, tarihsel öneme sahip kiliselerdir.

2010'dan beri Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın ibadet edilebilir ibadet yerlerine ilişkin listesinde, Van'da bulunan Akdamar Ermeni Apostolik Kilisesi ve Trabzon'daki Rum Ortodoks cemaati için önemli olan Sümela Manastırı bulunmaktadır. Bu taşınmazlar, Birinci Dünya Savaşı sonrasında çatışma ve zorunlu göç ortamında, sırasıyla 1915 ve 1923 yıllarında terk edilmek zorunda kalmış ve devlet kurumları tarafından el konulmuştur.

Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın listesinde bulunan ibadet yerlerinde ibadet yapılabilmesi için önceden izin alınması gerekmektedir. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın verdiği bilgiye göre, listede bulunan anıt müze ve ören yerleri şöyledir:

Bakanlığımız denetiminde müze ve örenyeri niteliğinde olan İzmir ili Selçuk İlçesi'ndeki St. Jean Anıt Müzesi, Antakya'daki St. Pierre Anıt Müzesi, Antalya ili Demre Beldesindeki Noel Baba Müzesi (St. Nikola Kilisesi), Mersin ili Tarsus İlçesindeki St. Paul Anıt Müzesi, Isparta İli Yalvaç İlçesi Antiocheia örenyerindeki St. Paul Kilise kalıntılarının bulunduğu alan, Manisa ilindeki Sardes Örenyeri ile Denizli ili Laodikya örenyerindeki kilise kalıntılarının bulunduğu alanlar ile 2010 yılından itibaren yılda bir kez olmak üzere Van Akdamar Anıt Müzesi ve Trabzon Sümela Manastır'ında ayin, dua, dini içerikli sempozyum vb. gibi etkinlikler, ilgili Valiliklerden önceden izin alınması kaydıyla mümkün olabilmektedir.⁶⁸

Diğer taraftan yılda bir kez ibadete izin verilen kiliselere, o günlerde dahi giriş için müze giriş ücreti ödenmek zorundadır.

Rum Ortodoks Patrikhanesi, Eylül 2013'te Balıkesir Valiliği'ne başvurarak Ayvalık'ın Cunda Adası'nda bulunan Taksiyarhis Kilisesi'nde Eylül 2013'te

⁶⁷ Hacı Bektaş-ı Veli Müze websitesi, http://www.hacibektas.com/index.php?id=hacibektas_veli_muze.

⁶⁸ Taraf, "Parayla İbadet", 8 Aralık 2013.

ayın düzenleme izni istemiştir. Başvuru planlanan ayından üç gün önce reddedilerek “Taksiyarhis Kilisesi ibadet edilebilecek kiliseler listesinde bulunmamaktadır” açıklaması yapılmıştır.⁶⁹

Taksiyarhis Kilisesi 1873 yılında yapılmış, 1927 yılında camiye dönüştürülmüş ve 1944 yılında gerçekleşen bir deprem sonrasında terk edilmiştir.⁷⁰ Rahmi M. Koç Müzecilik ve Kültür Vakfı tarafından müze ve konser salonu olarak kullanmak üzere VGM’den kiralanmıştır.

Devlet kurumları tarafından el konulmuş çok sayıda ibadet yeri, geçmişteki adaletsizliklerin ele alınması ve adaletin tesis edilmesi ve inanç gruplarının talep ve ihtiyaçlarına cevap verilmesi gibi inanç özgürlüğü hakkını etkileyen meseleler ortaya çıkarmaktadır. Bu taşınmazların günümüzde çok farklı şekillerde kullanılması ve geçmiş ve potansiyel olarak gelecekteki sahiplerinin yasal statülerinin durumu, Türkiye’nin inanç özgürlüğü alanındaki uluslararası yükümlülüklerini yerine getirip getirmemesini etkileyecektir.

Geçmişte çeşitli inanç grupları tarafından kullanılan, günümüzde ise devlet kurumlarının elinde bulunan ibadet yerlerinin restorasyonu, kullanımı ve iadesi konusunda inanç gruplarıyla kapsayıcı ve katılımcı bir diyalog süreci sağlamak gerekmektedir. Bu konunun önemi ve bu konuyla ilgili talepler giderek artacak gibi görünmektedir.

⁶⁹ A.g.k.

⁷⁰ Rahmi M. Koç Müzesi websitesi, “Tarihçe”, <http://www.rmk-museum.org.tr/taksiyarhis/tarihce.html> .

8. Sonuç

Avrupa Birliği üyeliği uyum süreci içinde inanç özgürlüğünün ve özel olarak ibadet yeri kurma hakkının korunmasına yönelik bazı olumlu adımlar atıldığına kuşku yok. Bunun en önemlisi, İmar Kanunu'nda 'cami' ibaresinin yerini daha nötr bir anlam ifade eden 'ibadet yeri' ibaresinin alması. Ne var ki atılan adımlar, uygulama ve sonuçlar açısından, verilen hakkı geçersiz kılacak düzeyde eksik kalmıştır. Yasayla tanınan hak, uygulamada geri alınmıştır.

İbadet yeri statüsünün tanınmasında kilit role sahip olan belediyeler ve mülki idareler, keyfi bir şekilde camiden farklı ibadet yerleri için olumsuz tutum sergilemişlerdir. Belediyeler imar planlarında cami dışında farklı yeni ibadet yerlerine yer vermezken, valilikler özellikle cemevlerinin ibadet yeri olarak tanınmasına karşı çıkmakta ve kilise başvurularına ilişkin kararları bekletmektedir.

Bir yandan AB müktesebatı, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi başta olmak üzere, uluslararası insan hakları yükümlülükleri ve Anayasa ve ulusal mevzuattan kaynaklanan yükümlülükler, Türkiye'ye ibadet yeri kurma hakkını tüm unsurlarıyla güvence altına alacak ve etkili kılacak adımları atma görevini yüklemektedir. Nitekim, AİHM'nin 2014 yılında cemevlerine ilişkin *Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı - Türkiye* davasında, Türkiye'nin, cemevlerine ibadet yeri statüsü vermeyerek ayrımcılığı yasaklayan 14. Madde'yi, inanç özgürlüğünü güvence altına alan 9. Madde bağlamında ihlal ettiğine karar vermiştir. Türkiye'nin, benzer ihlallerin oluşmaması için genel önlemler alma sorumluluğu vardır. Aksi takdirde, AİHS sistemi çerçevesinde yükümlülüklerini yerine getirmemiş olacak ve tüm insan hakları izleme mekanizmaları süreçlerinde bu konu çeşitli aktörler tarafından gündeme getirilmeye devam edecektir.

İbadet yeri statüsünün kazanılmaması inanç grupları için önemli sonuçlar doğurmaktadır. İbadet yeri statüsü olan taşınmazların sahip olduğu, başta vergi olmak üzere önemli ekonomik avantajlardan yararlanamamaktadırlar. Bu da, Diyanet İşleri Başkanlığı yapısı içinde yer almadığı için devletin din hizmetlerine sağladığı kurumsal ve finansal destekten pay almayan

ibadet yerlerinin mali yükünü artırmaktadır. Devletten hiçbir yardım almadıkları ve mali muafiyetlerden yararlanamadıkları gibi kendi inanç hizmetlerinin kendi mensuplarının bağışlarıyla yürütmek zorunda kalmaktadırlar. Bu noktada, bu ibadet yerlerinden yararlanan bireylerin genel vergiler aracılığıyla Diyanet'in din hizmetlerine de katkıda bulduklarını ve bu nedenle hem buna hem de kendi ibadet yerlerine ilişkin masrafları üstlenerek iki pay ödemek zorunda kaldıklarını hatırlamakta yarar var.

Diğer önemli bir sonuç, cemevi, kilise ve Yehova'nın Şahitleri'nin ibadet salonları gibi, camilerden farklı ibadet yerlerine ibadet yeri statüsü verilmesinin bu yerleri kullanan inanç gruplarına karşı ayrımcılığı derinleştirmekte ve meşru hale getirmekte olduğudur. Bu da, toplum içinde bu grupları marjinal olarak görmeyi tercih edenleri güçlendiren bir sonucu ortaya çıkarmaktadır. Aleviler, Hristiyanlar ve Yehova'nın Şahitleri'ni ise daha kırılğan hale getirmekte, yasal korumanın dışına çıkarmaktadır.

İnanç gruplarının, inanç grubu olarak tüzel kişiliğinin bulunmaması da, ibadet yeri kurma ve yaşatma hakkının ve mülkiyet hakkının etkili bir şekilde korunmasının önündeki engellerden birini teşkil etmeye devam etmektedir. Tüzel kişilik eksikliği, hem geçmişte çeşitli cemaatlerin ellerinden alınan ibadet yerlerini geri almak için yasal yollara başvurmalarının önünde bir engeldir hem de hiçbir tüzel kişiliği olmayan Latin Katolik Kilisesi gibi başka mülklerinin yanı sıra ibadet yerlerini bile kaybetmeye devam etmesine yol açmaktadır.

Yapılması gereken, devletin dinle ilgili işlerde tarafsızlık ve çoğulculuğu güvence altına alma ilkelerinin ve insan hakları yükümlülükleriyle uyumlu olacak şekilde ibadet yeri kurma hakkının mevzuat ve uygulamada etkin bir şekilde korunmasını sağlayacak adımları atmasıdır. Bu adımları tamamlayacak şekilde, anti demokratik ve ayrımcılığa yol açan uygulamaların ortadan kaldırılması için çok boyutlu ve proaktif önlemlerin alınması yerinde olacaktır. Böylelikle Türkiye, insan hakları yükümlülükleriyle uyumlu davranmış olmakla ve AB müktesebatına uygun reform sürecinde önemli bir dönemeci dönmekle kalmayacak, inanç gruplarına eşit vatandaşlık sağlama yolunda önemli bir ilerleme kaydedecektir.

9. Tavsiyeler

Her ne kadar bu sorun karmaşık, zor veya kırılğan gözükse de, bazı çözüm önerilerinde bulunulmasının faydalı olacağı kanaatindeyiz:

- İbadet yerlerinin kurulması ve yaşatılmasına ilişkin mevzuat ve uygulama uluslararası insan hakları hukuku ile uyumlu hale getirilmelidir.
- Resmi ibadet yeri statüsünün tanınmasına ilişkin kararlarda din veya inancın meşruluğuna dair bir değerlendirme karar sürecinin bir parçası olmamalı. Özellikle herhangi bir dini kurumun bu konudaki görüşü veya takdiri kamu görevlilerinin kararlarında dikkate alınmamalıdır.
- Anayasa'nın eşitlik ilkesine uygun olarak ibadet yerleri ile ilgili yasal mevzuat, Türkiye'de mevcut tüm dini grupların inançları, ihtiyaçları ve koşulları dikkate alınarak esnek bir hale getirilmelidir. Cemaatlere kendi ihtiyaçları ve kaynakları doğrultusunda ibadethane satın alma ve inşa etme fırsatı verilmelidir.
- Küçük ibadet yerlerinin kurulabilmesinin önü açılmalıdır. Örneğin, Müslümanlar için izin verilen mescit tarzı küçük ibadet yerlerine benzer ibadet yerlerinin diğer dini gruplarca da kurulmasına izin verilmelidir.
- Belediyeler ibadet yeri tahsisi kararlarında daha eşitlikçi, kolaylaştırıcı olmaları ve azınlıkta olan dini grupların ibadet yeri taleplerini de göz önüne almalıdır.
- Mülki amirin izin kriterleri net, yasal, herkes tarafından bilinen ve öngörülebilir bir şekilde şeffaf hale getirilmelidir.

- Belediyelerin, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün ve Kültür Bakanlığının envanterinde bulunan, atıl veya ibadet amacı dışında kullanılan ibadet yerleri ilgili dini grupların kullanıma açılmalıdır.
- İnanç gruplarına kendi doğa, ihtiyaç ve taleplerine uygun bir tüzel kişi statüsü kazanma hakkı tanınmalı ve yeni bir inanç kurumu statüsü oluşturulmalıdır.
- Geçmişte çeşitli inanç grupları tarafından kullanılan, günümüzde ise devlet kurumlarının elinde bulunan ibadet yerlerinin restorasyonu, kullanımı ve iadesi konusunda inanç gruplarıyla kapsayıcı ve katılımcı bir diyalog süreci başlatılmalıdır. Bu bağlamda adaletin yerine getirilmesi ve hukuk devleti ilkesi gözetilmelidir.
- AİHM'in *Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı - Türkiye* davasındaki kararı uygulanmalıdır.